

1.2.1 Individuele Termen

Naast termen met een lege extensie had Aristoteles ook individuele termen — termen zoals eigennamen die naar één object verwijzen — uitgesloten van het door hem bestudeerde fragment. Dat had een kentheoretische motivering: er zou geen werkelijke kennis mogelijk zijn over zulke objecten vanwege het vergankelijke karakter ervan.

Niet iedereen echter deelde Aristoteles' redenen om deze ook wel 'singulier' genoemde termen te verwaarlozen. Velen breidden de categorische taal uit tot een taal waarin ook singuliere termen en singuliere zinnen voorkwamen.

Bij een dergelijke uitbreiding staan er in principe twee verschillende wegen open: óf men behandelt singuliere termen als een apart soort termen en singuliere zinnen als een apart soort zinnen, óf men probeert singuliere zinnen zoveel mogelijk als algemene termen op te vatten in de hoop de logica van singuliere zinnen te herleiden tot die van 'algemene' termen.

De eerste weg werd ingeslagen door de renaissancefilosoof Hospinianus, en later ook gevold door Petrus Ramus (1515-1572) en zijn school. In deze traditie worden affirmatieve singuliere zinnen zoals 'Socrates is een filosoof' ('u-zinnen') genoemd, terwijl negatieve singuliere zinnen 'y-zinnen' genoemd werden. De interpretatie $\mathbf{I}(a)$ van een singuliere term is dan, net als de interpretatie van een individuele constante uit de talen van de eerste orde predikatenlogica, een of ander object uit het discussiedomein \mathbf{D} . En de logische eigenschappen van singuliere zinnen liggen dan vast met de volgende twee semantische regels:

$$\mathbf{V}_M(auP) = 1 \text{ desda } \mathbf{I}(a) \in \mathbf{I}(P).$$

$$\mathbf{V}_M(ayP) = 1 \text{ desda } \mathbf{I}(a) \notin \mathbf{I}(P).$$

Op deze weg zullen we hier niet verder ingaan omdat de tweede weg, filosofisch gezien, van grotere invloed is geweest. Hierboven werd die tweede weg gekarakteriseerd als de poging singuliere termen zoveel mogelijk als algemene termen te behandelen. Daarbij moet men bedenken dat de moderne onderscheiding tussen deze twee soorten termen niet altijd expliciet gemaakt werd.

Een standpunt dat in vele traditionele leerboeken — het eerst bij Duns Scotus (1266-130s) — wordt ingenomen is dat u-zinnen behandeld kunnen worden als a-zinnen, en y-zinnen als e-zinnen. Het idee hierachter is dat een zin als 'Socrates is een filosoof' synoniem is met 'Alwie Socrates is, is een filosoof' en een zin als 'Socrates is geen filosoof' synoniem is met 'Niemand die Socrates is, is een filosoof'. Nu is er is niets mis met de gelijkstelling van 'Socrates is een filosoof' met 'Alwie Socrates is, is een filosoof' mits men het eerste optreden van 'is' in in de laatste zin maar opvat als een identificerend 'is' en niet als een predicerend 'is'. (In de taal van de predikatenlogica zou de vertaling worden $\forall x(x = s \rightarrow Fx)$ en niet $\forall x(Sx \rightarrow Fz)$). Helaas werd dat onderscheid niet gemaakt.

Een enkele filosoof, Petrus Hispanus (c1205-1277) — ook bekend als paus Johannes XXI — bijvoorbeeld, herleidde in zijn *Summulae Logicales*, het standaard leerboek logica voor de late Middeleeuwen] singuliere zinnen tot particuliere. Maar

ook dat loopt mis. Sterker, het is niet moeilijk in te zien dat de logica van u- en y-zinnen op geen enkele wijze te herleiden is tot die van a-, e-, i-, of o-zinnen. Voor een dergelijke herleiding staan in principe vier mogelijkheden ter beschikking.

- (i) de logica van u zinnen is die van u-zinnen
de logica van y-zinnen is die van e-zinnen
- (ii) de logica van u-zinnen is die van u-zinnen
de logica van y-zinnen is die van o-zinnen
- (iii) de logica van u-zinnen is die van i-zinnen
de logica van y-zinnen is die van e-zinnen
- (iv) de logica van u-zinnen is die van i-zinnen
de logica van y-zinnen is die van o-zinnen

Een blik op het oppositievierkant leert dat mogelijkheden (i) en (iv) afvallen: een u-zin en de daarmee corresponderende y-zin zijn contradictoir, en niet contrair of subcontrair. Mogelijkheid (iii) identificeert de logica van u-zinnen met die van i-zinnen. Dat dit niet correct is moge blijken uit het feit dat zo met de intuïtief *geldige* redenering in de derde figuur

Jan is een filosoof
Jan is een warhoofd
Sommige warhoofden zijn filosoof

een ongeldig syllogisme

MiP
MiS
SIP

blijkt te corresponderen.

Rest nog mogelijkheid (ii). Bekijk de zin 'Jan is niet een non-warhoofd'. Deze is van de vorm $iy\bar{P}$. Bovendien is deze bewering equivalent met 'Jan is een warhoofd' oftewel juP . Het is echter niet zo dat $Jo\bar{P}$ logisch equivalent is met JaP . Met andere woorden: ook mogelijkheid (ii) blijkt te falen.

De conclusie die we hieruit moeten trekken, is dat de logica van singuliere zinnen onherleidbaar is tot die van universele en particuliere zinnen. Tot deze conclusie was Hospinianus al gekomen, maar ze werd door de meeste filosofen veronachtzaamd.

1.2.2 Generische Termen en Essentialisme

Vergelijk de eerste van de volgende zinnen met de twee erna.

1. *Tijgers zijn zwart-geel gestreept.*
2. *Alle tijgers zijn zwart-geel gestreept.*
3. *De meeste tijgers zijn zwart-geel gestreept.*

In zin 2 en 3 wordt het meervoud 'tijgers' voorafgegaan door wat logici een kwantor noemen: uitdrukkingen als 'alle', 'de meeste', 'veel', 'twaalf', 'meer dan

drie', 'geen', 'bijna honderd' etc. In zin 1 staat het meervoud alleen, vandaar de uitdrukking 'kaal meervoud'.

Zin 1 heeft niet dezelfde waarheidscondities als zin 2. Meer in het algemeen: zinnen van de vorm Alle A 's zijn B laten geen uitzondering toe. Als je van mening bent dat alle A 's de eigenschap B hebben dan zal je die mening moeten opgeven zodra je een A tegenkomt die de eigenschap B mist. Voor zinnen van de vorm A 's zijn B geldt dat niet. Elke dierkunde-encyclopedie staat vol met zinnen als Tijgers zijn zwart-geel gestreept. Het loopt van Adders zijn giftig t/m Wilde zwijnen leven in troepen. Op de meeste van die regels zijn uitzonderingen te vinden, maar kennelijk is dat voor biologen nog geen reden om hun boeken te herschrijven.

Kan zin 1 dan over één kam geschoren worden met zin 3? Hebben zinnen van de vorm A 's zijn B dezelfde waarheidscondities als zinnen van de vorm De meeste A 's zijn B ? Ook dat is niet zo. Beschouw:

4a. Krokodillen sterven voor ze drie weken oud zijn.

4b. De meeste krokodillen sterven voor ze drie weken oud zijn.

Geen bioloog zal 4a voor zijn rekening willen nemen. Toch is 4b waar. Hetzelfde geldt mutatis mutandis voor de volgende zinnen.

5a. Mensen zijn heteroseksueel.

5b. De meeste mensen zijn heteroseksueel.

Deze voorbeelden tonen aan dat een zin van de vorm De meeste A 's zijn B soms acceptabel is, terwijl de kale meervoudsvorm A 's zijn B dat niet is. Maar ook het omgekeerde lijkt voor te komen:

6a. Ratten brengen de pest over.

6b. De meeste ratten brengen de pest over.

7a. Hollanders zijn goede zeelui.

7b. De meeste Hollanders zijn goede zeelui.

8a. Parijzenaars rijden als gekken.

8b. De meeste Parijzenaars rijden *als* gekken.

Misschien bent u geneigd de zinnen 7a en 8a als louter vooroordelen te verwerpen. Wellicht doet u dat met als argument dat 7b en 8b onwaar zijn. Maar waarom 6a dan niet ook verworpen? 6b is net zo goed onwaar. En wat te denken van dit vooroordeel:

9. Malariamuggen brengen malaria over.

Per slot van rekening heten malariamuggen zo omdat ze malaria overbrengen. En dat terwijl verreweg de meeste van die beestjes helemaal geen drager zijn van de parasiet die voor malaria verantwoordelijk is.

Als zinnen van de vorm A 's zijn B al waarheidscondities hebben, dan verschillen die van de waarheidscondities van De meeste A 's zijn B . Dikwijls wordt het verschil gezocht in het onderscheid tussen de soort A en de verzameling individuele A 's die tot die soort behoren. De zin Tijgers zijn zwart-geel gestreept zegt in

de eerste plaats iets over de zoogdiersoort Tijger, zo stelt men dan. Het is aan de soort dat de eigenschap zwart-geel gestreept te zijn wordt toegeschreven; wat dat voor de exemplaren van de soort betekent is punt twee. In dit geval geldt toevallig dat de eigenschap in kwestie ook aan de meeste exemplaren van die soort toekomt. Maar in andere gevallen, denk aan het malariamuggenvoorbeeld, is dat niet zo. Een zin van de vorm De meeste *A's zijn B* daarentegen zegt in de eerste plaats iets over de verzameling individuele *A's*: de meeste elementen ervan hebben de eigenschap *B*. Het kan in voorkomende gevallen zo zijn dat die eigenschap *B* van de individuele *A's* naar de soort *A* overgedragen wordt, maar dat hoeft niet per se, zoals onder andere uit het krokodillenvoorbeeld blijkt.

Er is meer dat pleit voor het maken van een ontologisch onderscheid tussen 'soort' en 'exemplaar'. Merk op dat er predikaten zijn die wel zinvol van een soort geprediceerd kunnen worden, maar niet van de exemplaren ervan. Zo is het zinvol om te zeggen *Tijgers zijn bijna uitgestorven*, maar *Shere Khan is bijna uitgestorven* is onzin.

Anderzijds zal duidelijk zijn dat het maken van dit onderscheid hooguit een eerste stap op weg naar de uiteindelijke oplossing van het probleem kan zijn. Als aan de soort *A* de eigenschap *B* toekomt, dan moet dat toch iets te maken hebben met de individuen die tot die soort behoren. Het mag dan verkeerd zijn dat iets te zoeken in het toevallige aantal *A's* met de eigenschap *B* - alle *A's*?, de meeste *A's*?, veel *A's*? - dat wil nog niet zeggen dat er helemaal geen verband zou zijn. Per slot van rekening kunnen wij onze kennis over zo'n abstract object als een soort alleen maar verwerven via de concrete objecten die ertoe behoren.

Dat het hier slechts om een eerste stap gaat, blijkt ook uit het feit dat hij nauwelijks enig inzicht verschaft in het logische gedrag van kale meervoudszinnen. Beschouw bijvoorbeeld de volgende redenering:

Hollanders zijn goede zeelui.

Hollanders zijn zeelui.

En vergelijk die met:

Michiel is een goede zeeman.

Michiel ~~is~~ een zeeman.

De tweede redenering is geldig, de eerste niet. Men kan best de premisse van de eerste redenering onderschrijven zonder dat met de conclusie te willen doen. Een goede logische theorie voor kale meervouden zou een handvat bieden voor een verklaring, maar de bovenstaande doet dat niet. Kennelijk is het heel iets anders om een eigenschap toe te schrijven aan een abstracte soortelijke entiteit dan aan een concreet object. Anders **zou** met de tweede redenering ook de eerste geldig worden. Maar wat het verschil tussen deze twee manieren van prediceren is, blijft vooralsnog onduidelijk.

Filosofen gebruiken graag generische zinnen, zij het dat ze in plaats van een kaal meervoud liever nog een lidwoord van bepaaldheid hanteren. In plaats van

Mensen zijn rationale wezens.

zeggen ze liever

De mens is een rationeel wezen.

Uit de literatuur is duidelijk dat men zo'n generische zin De A is B in het algemeen niet equivalent acht met de universele zin Alle A zijn B, en ook niet met De meeste A's zijn B. Maar wat precies het verschil is wordt helaas niet duidelijk. Om hiervan een beeld te geven volgt nu een beknopt overzicht van de ontstaansgeschiedenis van generische termen.

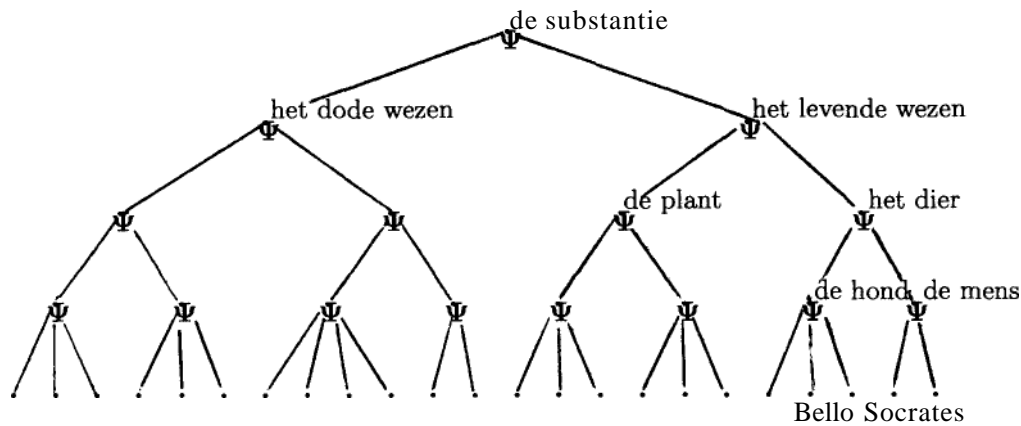
Plato maakte gebruik van een technische taal waarbinnen hij aan het vocabulair van algemene termen een verzameling toevoegde die hij van de algemene termen afleidde door de enkelvoudsvorm van zo'n algemene term vooraf te laten gaan door het lidwoord van bepaaldheid en te laten volgen door het woordje 'zelf'. De interpretatie van zo'n complexe term was een idee en niet de verzameling van alle entiteiten waarvan de oorspronkelijke term naar waarheid geprediceerd kon worden. Dit soort termen kan wellicht als de oorsprong van van generische termen worden beschouwd.

Aristoteles maakte veelvuldig gebruik van de enkelvoudsvorm van algemene termen zonder daarmee een individu uit de extensie van die term te willen aanduiden. Hem gaat het om de *soort* te benoemen waartoe al de individuen uit de extensie van de term behoorden.

Omdat Aristoteles zich op diverse plaatsen expliciet afzet tegen Plato's ideeënleer zijn de commentatoren van Aristoteles er meestal van uitgegaan dat de interpretatie van de termen waarmee Aristoteles soorten aanduidde geen ontologische zelfstandigheid toekwam, maar dat die termen verwijzen naar wat dan het enige alternatief lijkt te zijn: de verzameling van entiteiten waarvan ze geprediceerd kunnen worden. (Wij hebben in het voorgaande deze standaardinterpretatie gevolgd).

Toch kan dit niet Aristoteles' opvatting geweest zijn. In de *Categorieën* verdeelt hij alle bestaande entiteiten in verschillende groepen. Tot de categorie van de ontologisch zelfstandige entiteiten, de categorie der substanties, blijken bijvoorbeeld niet alleen individuele mensen te behoren (als zijnde primaire of ontologisch meest zelfstandige substanties), maar ook De Mens en Het Dier (zijnde secundaire of afgeleide substanties. Over de relatie tussen een primaire substantie als deze mens Socrates en een secundaire substantie als De Mens zegt Aristoteles expliciet dat deze hetzelfde is als die tussen een secundaire substantie als De Mens en een secundaire substantie als Het Dier.

Echter, wanneer we, zoals meeste moderne Aristoteles commentatoren voorstellen, als interpretatie van generische termen deelverzamelingen van het discussiedomein zouden nemen, dan is duidelijk dat de relatie tussen een individu en zijn soort een andere is dan tussen een soort en zijn genus. In het eerste geval gaat het om de relatie 'element zijn van' en in het tweede geval om de relatie 'deelverzameling van'. Wat Aristoteles voor ogen stond is wellicht het best uit te leggen aan de hand van een plaatje.

Aan de basis van deze ontologische hiërarchie bevinden zich de primaire substanties, die alle *exemplificaties* zijn van verschillende secundaire substanties. Zo is Socrates een exemplificatie van De Mens, en Bello van De Hond. Socrates en Bello zijn allebei exemplificaties van Het Dier. De Mens is ook een exemplificatie van Het Dier, en Het Dier en De Mens zijn allebei exemplificaties van Het Levende Wezen.

Een secundaire substantie wordt ook wel een *species* (Latijn voor: 'soort') genoemd. En als een species een exemplificatie is van een ander species, dan heet die tweede species ook wel een *genus*, (Latijn voor: geslacht) van de eerste. In het plaatje ziet u dat elk species precies één *genus proximum* heeft, een 'dichtstbijzijnde genus'. Voor De Mens is dat Het Dier, en voor De Hond ook.

In plaats van 'x is een *exemplificatie* van y' kun je ook zeggen 'y is een essentie van x'. Daarbij geldt, zoals aangegeven in het plaatje, dat secundaire substanties essenties van zichzelf zijn, maar primaire substanties niet. Aristoteles was van namelijk mening dat alleen entiteiten waarvan een definitie te geven is, essenties kunnen zijn (Metaphysica Z, 1030 a 613)). En omdat primaire substanties een samenstel waren van van onkenbare materie enerzijds en vorm (i.e. speciesvorm) anderzijds, kon er volgens hem van deze geen definitie gegeven worden. Anders lag dat bij de secundaire substanties, de species en de genera. Hiervan zijn wel definities te geven. Daarbij had Aristoteles een heel specifiek soort definities op het oog. Om te begrijpen hoe die eruit zagen dient u te weten dat Aristoteles naast de categorie van de substantie nog verschillende andere categorieën onderscheidde. De belangrijkste daarvan is de categorie der kwaliteiten. Kwaliteiten hebben als belangrijkste eigenschap dat ze al dan niet als eigenschap kunnen toekomen aan primaire en secundaire substanties. Denk aan begrippen als 'wit', 'rationeel', 'sterfelijk'. Het zijn eigenschappen die in tegenstelling tot substantiële eigenschappen als 'hond' en 'mens' niet ontologisch zelfstandig zijn; ze hebben een drager nodig.

NB: $\Psi = \text{⌘}$

In aristotelische definities spelen kwaliteiten een belangrijke rol. Aristoteles streefde er namelijk naar om van elk species een zogenaamde definitio per genus proximum et differentiam specificam te geven, een definitie waarin een species wordt vastgelegd door de substantie die als genus proximum geldt te noemen plus de kwaliteit die de species in kwestie onderscheidt van alle andere species met hetzelfde genus proximum. ‘De Mens is het rationele dier’ is het schoolvoorbeeld van zo’n definitie.

De hierboven geschetste ontologische denkbeelden hebben een enorme invloed — ‘impact’ is misschien een beter woord — op het filosofisch denken gehad. Elke filosoof die van deze ontologie uitgaat zal een aantal belangrijke vragen moeten behandelen. Zo zul je, als je een onderscheid maakt tussen substantie en kwaliteit over criteria moeten beschikken om te bepalen of een bepaalde eigenschap nu ‘substantieel’ is of niet. Met ‘ontologische zelfstandigheid’ als uitgangspunt kom je niet ver. Neem de eigenschap ‘vrouw’ of ‘chinees’ of ‘filosoof’ of ‘cirkel’. Aristoteles zou alleen ‘de cirkel’ als secundaire substantie toelaten, maar niet iedere filosoof trekt de grens op dezelfde plaats.

Veel belangrijker nog: als je secundaire substanties toelaat als zelfstandige entiteiten, dan zul je antwoord moeten geven op de vraag hoe je kennis kunt verwerven over die entiteiten. Het is op dit punt dat fundamentele verschillen tussen filosofische scholen aan de dag treden. Aristoteles, en in zijn voetspoor alle empiristisch geïnspireerde filosofen denken hier “bottom up”, terwijl iemand als Plato, en in zijn voetspoor alle meer rationalistisch geïnspireerde filosofen “top down” denken.

Met “bottom up denken” bedoel ik dit: kennis over secundaire substanties verkrijgt je langs indirecte weg. Directe kennis kun je alleen over primaire substanties krijgen, en dit middels je vijf zintuigen. Blijkt in je onderzoek dat een bepaalde eigenschap P toekomt aan alle primaire exemplificaties van een of andere secundaire substantie S , dan mag je concluderen tot ‘de S is P , en dan kun je van die primaire substanties zelf zeggen dat ze essentieel P zijn. Zo is het een essentiële eigenschap van Socrates dat hij sterfelijk is. Immers, Socrates is een exemplificatie van de secundaire substantie ‘mens’ en alle mensen zijn sterfelijk. Maar het is geen essentiële eigenschap van Socrates dat hij filosoof is. Dit omdat Socrates ‘in de eerste plaats’² mens is, en niet alle mensen zijn filosoof.

Voor de “top down” denkers liggen deze zaken heel anders. Volgens hen is het wel degelijk mogelijk directe kennis te verkrijgen over secundaire substanties, al geven de verschillende filosofische scholen die dat vinden ieder hun eigen antwoord op de vraag hoe dat precies in zijn werk gaat. Volgens Plato herinneren we ons de idiële werkelijkheid uit een eerdere bestaansvorm, Descartes geloofde in aangeboren ideeën, de fenomenologen schouwen de ‘zuivere’ begrippen via een

2. De toevoeging ‘in de eerste plaats’ is hier cruciaal. Er wordt mee bedoeld dat Socrates — althans volgens Aristoteles — direct onder de species ‘mens’ valt; er zit geen andere secundaire substantie tussen.

speciale door hen ontwikkelde methode. Ook wordt in dit verband wel eens een beroep gedaan op goddelijke verlichting en dikwijls is er een speciale rol weggelegd voor een soort zesde zintuig, de intuïtie, waarmee we op een of andere manier kunnen ‘zien’ wat er in het rijk van de secundaire substanties aan de hand is.

Hoe dit ook zij, ook voor de top down denkers is het zo dat als je eenmaal geconstateerd hebt dat de secundaire substantie *S* de eigenschap *P* heeft, mag concluderen dat *P* een essentiële eigenschap is van alle primaire entiteiten die exemplificaties van *S*. Maar — en hier gaat het om — anders dan bij Aristoteles en de zijnen hoeft dat nog niet te betekenen dat deze primaire *S* de eigenschap *P* werkelijk toekomt hebben. Uit de *De mens is goed* mag je concluderen tot Jan is in wezen goed, ook al heeft hij misschien in werkelijkheid de gruwelijkste misdaden begaan. De fenomenale wereld is nu eenmaal onvolmaakt. In deze wereld bestaan er geen perfecte rechthoekige driehoeken, en ook is het onmogelijk een volkomen rechte lijn te trekken. Wiskundige waarheden hebben betrekking op de zuivere ideeën wereld, en kunnen in fenomenale werkelijkheid hoogstens benaderd worden. Zo³ is het ook gesteld met de individuele mensen, die slechts onvolmaakte afspiegelingen zijn van van de idee mens. Individuele mensen belichamen weliswaar zo’n idee, maar, bezwangerd als ze zijn met materie brengen ze hun essentiële kenmerken niet altijd optimaal naar buiten.

Merk op: binnen het platonistische denkraam functioneert een secundaire substantie de *S* vaak als norm of voorbeeld voor de concrete individuen eronder vallen. “De vrouw is een zorgend wezen” schreef de fenomenoloog Buytendijk, en “In het vrouwelijke bestaan ontmoeten wij in het verzorgen de zedelijke eis der belangeloze liefde, de overgave, het offer”. Toen dit inzicht hem niet in dank werd afgenomen, voegde hij eraan toe “Het is blijkbaar aan menig lezeres ontgaan dat mijn onderzoek het vrouwelijke in de vrouw betreft zoals dat zich uit de aanleg in een gunstig milieu *kan* ontwikkelen”.⁴ Met andere woorden: De zin ‘De vrouw is een zorgend wezen’ kan waar zijn’, terwijl toch veel vrouwen in het dagelijks leven deze zorgende instelling missen. In dat geval is er iets misgegaan, de omstandigheden ter ontplooiing van de vrouwelijke essentie waren kennelijk niet optimaal.

Het zal duidelijk zijn wat het grote probleem van deze vorm van essentialisme is. Uitspraken van de vorm *De S is P* zijn in deze opvatting niet empirisch verifieerbaar of falsifieerbaar. Wie zo’n uitspraak wil bekritisieren staat met lege handen. Intersubjectieve toetsingscriteria ontbreken. Het is de ‘intuïtie’ van de een tegenover de ‘intuïtie’ van de ander. Men hoeft de ander maar een slecht ‘geheugen’, te weinig goddelijke verlichting, of een gebrekkige fenomenologisch aanleg ...

3. In hoofdstuk 3 zullen we zien dat er op de premisse van deze analogieredenering van alles aan te merken is. Met andere woorden: Plato’s opvattingen over filosofie zijn geïnspireerd door zijn opvattingen over wiskunde, maar de die opvattingen over wiskunde waren op zijn zachtst gezegd nogal naïef.

4. F.J.J. Buytendijk, *De Vrouw. Haar natuur, verschijning en bestaan. Een existentieel-psychologische studie*, tiende druk, Utrecht 1953, bladzijde 7 en verder.